

ФОРМУВАННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

*О.В.Шебаніна, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

Проаналізовано ретроспективу розвитку фермерства та його виробничого потенціалу у Херсонській області. Виявлено існуючі проблеми, наведено комплекс рекомендацій щодо укріплення виробничого потенціалу фермерських господарств та підвищення ефективності його використання.

Проанализирована ретроспектива развития фермерства и его производственного потенциала в Херсонской области. Выявлены существующие проблемы, приведен комплекс рекомендаций относительно укрепления производственного потенциала фермерских хозяйств и повышения эффективности его использования.

Нові технології та якісні виробничі ресурси, що являють собою уречевлені наукові знання, сьогодні відіграють вирішальну роль у переведенні національного АПК на ефективний та конкурентоспроможний напрям розвитку. Як доводить світова практика, агропродовольча сфера розвинених країн і тих, що розвиваються, весь час перебуває в стадії інтенсивного ресурсо- і технологічного оновлення — через впровадження новітніх технологій, машин і обладнання, високоурожайних сортів сільськогосподарських культур, високопродуктивних порід тварин, екологічнобезпечних агрохімікатів тощо.

До нових та новітніх технологій і перспективних виробничих ресурсів відносять: по-перше, ті з них, які змінюють існуючі (використовувані) та забезпечують порівняно з ними одержання істотного економічного, соціального і екологічного ефектів; по-друге, ті, що спрямовані або на випуск принципово нових видів продовольства та продукції виробничого призначення для різних галузей АПК, або на істотне зниження виробничих витрат у розрахунку на одиницю продукції.

Формування багатуокладної ринкової економіки на селі, при-

ватизація й демонополізація в інших сферах АПК потребують реальних позитивних змін у матеріально-технічному забезпеченні всіх сільськогосподарських та агропромислових товаровиробників, в економічних взаємовідносинах споживачів техніки та інших засобів виробництва з агросервісними підприємствами та виробниками сільськогосподарської техніки. Водночас належна увага має бути зосереджена на тому, щоб поряд з надходженням вкрай необхідної зарубіжної техніки налагодити випуск вітчизняних високопродуктивних машин різних типів, які б відповідали зональній спеціалізації та концентрації виробництва в аграрній сфері, обсягам й умовам функціонування останньої.

В економічній науці виробничому потенціалу сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі і фермерських господарств, завжди приділялася значна увага з боку вчених економістів-аграрників: П.Т.Саблука, М.Й.Маліка, В.В.Юрчишина, В.Я.Месель-Веселяка, П.І.Гайдуцького, О.М.Онищенко, П.М.Макаренка, І.Д.Бурковського та інших науковців. Віддаючи належне значному внеску вітчизняних вчених у визначення та вирішення проблем товаровиробників, зазначимо, що тут залишається багато питань, які не отримали достатнього висвітлення, а чимало їх є дискусійними. Крім того, при тих чи інших узагальненнях в економічній науці важливо урахувати конкретні умови і особливості розвитку аграрної сфери, у тому числі і фермерських господарств. Саме дослідження питань, пов'язаних з формуванням раціональних розмірів їх виробничого потенціалу та подальшим підвищенням ефективності його використання, і є метою даної статті.

Аграрна реформа в Україні мала на меті пошук ефективних форм господарювання та високопродуктивне використання виробничого потенціалу села. Практика роботи аграрного сектору вказує на необхідність активізації саме фактору підприємництва. Підтверджено, що ефект від підприємницької діяльності досягається саме у невеликих підприємствах, які, не потребуючи великих затрат, забезпечують високу оборотність капіталу і гарантують одержання прибутку навіть за наявності певного ризику. Основу сучасного малого і середнього бізнесу на селі складають фермерські госпо-

дарства, які функціонують на засадах приватної власності на землю та майно.

Розвиток фермерського руху в Україні за період з 1993 по 2005 рр. характеризується певною нерівномірністю. Кількість фермерських господарств, починаючи з 2003р., хоч і незначно, але щорічно зменшується та відрізняється по областях. До першої п'ятірки областей, у яких найбільше нараховується фермерських господарств, входять: Одеська — 6213, Миколаївська — 4445, Дніпропетровська — 3405, Кіровоградська — 2585 і Херсонська — 2529 одиниць. Разом на ці області приходить 19177 фермерських господарств, або 45,2% загальнодержавного їх числа. Тобто, найбільша кількість фермерських господарств функціонує в зоні Степу.

Слід вказати, що хоча за кількістю фермерських господарств Херсонщина посідає одне з перших місць в Україні, основною тенденцією розвитку фермерства в області є розширення розмірів їх землекористування та нарощування виробництва аграрної продукції. Площа сільськогосподарських угідь фермерів лише протягом 2000 р. збільшилася на 31,6 тис.га (у 1,3 раза), протягом 2001-2002 рр. — ще на 39,6 тис.га (у 1,28 раза), а за 2003-2005 рр. ще на 6,7 тис.га. Із загальної площі земель взято в оренду 97,0 тис.га, що становить 51,2% від площі сільгоспугідь фермерських господарств, у тому числі (за даними статистичного обстеження) земельних часток (паїв) — 19,6 тис. гектарів. У 2006 р. у порівнянні з попереднім роком кількість фермерських господарств зменшилася на 208 од., або на 8,2%, загальна площа сільгоспугідь у користуванні фермерів збільшилася на 5128 га (на 2,8%), а ріллі відповідно — на 4849 га (або на 2,8%). Таким чином, можна стверджувати про наявність тенденції укрупнення фермерських господарств при одночасному скороченні їх кількості.

Про місце основних груп господарств Херсонської області у площах сільгоспугідь і вартості валової продукції можна судити за даними таблиць 1 і 2.

Як бачимо, за досліджений нами проміжок часу в аграрному секторі Херсонської області спостерігалася тенденція до зростання

ролі фермерських і особистих селянських господарств, частка яких у сільгоспугіддях цього регіону за 13 років збільшилася відповідно у 5,2 і 6,1 раза. Водночас відбулося зменшення ролі традиційних сільгоспідприємств.

Таблиця 1

**Місце основних господарств
у сільськогосподарських угіддях Херсонської області, %***

Категорії підприємств	Роки							
	1992	1993	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Сільськогосподарські підприємства	89,9	92,1	63,9	58,0	38,9	44,1	46,1	39,8
Фермерські господарства	2,0	3,2	7,1	8,8	9,1	9,3	9,4	10,4
Господарства населення	8,1	4,7	29,0	33,2	52,0	46,6	44,5	49,8

*Розраховано за даними обласного статистичного управління в Херсонській області

Говорячи про фермерські господарства, слід вказати, що неважаючи на поступове зростання їх частки в землях сільгосппризначення, поки що все ж є порівняно невеликою. Це пояснюється наявністю цілої низки гальмуючих факторів: низьким рівнем їх матеріально-технічного забезпечення, нерозв'язаністю фінансових проблем, недостатньою обізнаністю працівника з питань бізнес-планування, права, маркетингу і обліку, нерозвиненістю виробничої і соціальної інфраструктури тощо.

Наведені у таблиці 2 дані свідчать, що за останні 10 років має місце закономірність зростання частки фермерських господарств у валовій продукції сільського господарства у цілому і в тому числі – рослинництва. Майже також тенденція склалася і по особистих селянських господарствах, в яких відмічалася і збільшення їх ролі у виробництві тваринницької продукції. Питома вага фермерських господарств у вартості валової продукції сільського господарства області у 2005р. порівняно з 1995р. зросла у 5,7 раза, а проти 2000 р. – у 1,6 раза (по Україні в цілому ці показники становили відповідно 5,6 та 2,4 разів).

Проведений аналіз засвідчує, що створення та функціонування фермерських господарств в Україні і області певною мірою зале-

жить від політики, що проводиться державою, а також носить економічний, соціальний і психологічний характер. Розвиток фермерства, як альтернативи іншим формам господарювання, тісно пов'язаний з прийняттям ряду законодавчих актів, що сприяли їх функціонуванню.

Таблиця 2

**Питома вага основних груп господарств у валовій продукції
сільського господарства (у порівнянних цінах 2000р.)
у Херсонській області, %***

Показники	1995р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.
Всі категорії господарств							
Валова продукція - всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч.: рослинництва	53,4	67,3	71,8	64,7	60,8	75,0	72,2
тваринництва	46,6	32,7	28,2	35,3	39,2	25,0	27,8
Сільськогосподарські підприємства							
Валова продукція - всього	62,2	43,2	42,9	35,2	24,6	33,8	33,3
у т.ч.: рослинництва	70,8	53,4	52,1	52,1	32,6	41,0	40,7
тваринництва	52,4	22,2	19,5	17,6	12,0	12,4	14,2
Фермерські господарства							
Валова продукція - всього	1,1	3,9	5,0	4,6	3,4	5,0	5,6
у т.ч.: рослинництва	1,7	5,6	7,0	7,0	5,6	6,6	7,6
тваринництва	0,4	0,5	0,05	0,07	0,2	0,2	0,2
Господарства населення							
Валова продукція - всього	36,7	52,9	52,1	60,2	72,0	61,2	61,1
у т.ч.: рослинництва	27,5	41,0	40,9	48,1	61,8	52,4	51,7
тваринництва	47,2	77,3	80,4	82,3	87,8	87,4	85,6

*Розраховано за даними обласного статистичного управління в Херсонській області

Важливим завданням розвитку фермерських господарств є підвищення їх ролі у піднесенні аграрного сектору економіки України, виведенні його з кризового стану. Для поліпшення функціонування та підвищення ефективності розвитку фермерства необхідно урегулювати нормативно-правове забезпечення діяльності цих господарств, розвитку та стимулювання орендних відносин, поліпшення матеріально-технічного постачання, удосконалення системи оподаткування, кредитування, розроблення програм технічної допомоги, кооперування фермерів.

Матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств, у тому числі і фермерських господарств, є однією із основних складових частин, що визначають ефективність їх функціонування. Після отримання землі фермером придбання технічних засобів виробництва і насамперед — сільськогосподарської техніки є одним із найважливіших завдань, без вирішення якого практично неможливо вести виробництво на достатньому технологічному рівні, який забезпечить високу продуктивність праці, низьку собівартість одиниці продукції й отримання доходу, достатнього для ведення розширеного виробництва. Між тим нині спостерігається важка ситуація із забезпеченням сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними засобами. Це пов'язано в першу чергу з неможливістю оновлення матеріально-технічної бази господарств — через високі ціни та відсутність достатньої кількості відповідних видів техніки на вітчизняному ринку замість технічно і морально зношених. Порушення системи своєчасної заміни фізично зношених засобів виробництва новими, відсутність фінансових можливостей для придбання аграрної техніки, необхідних запасних частин, пально-мастильних матеріалів призвело до втрати можливості своєчасно виконувати відповідний обсяг сільськогосподарських робіт. А це, в свою чергу, призводить до зниження ефективності функціонування цих господарств і підвищення витрат на виробництво продукції.

Спеціалізація фермерських господарств на виробництві переважно рослинницької продукції потребує відповідного матеріально-технічного та ресурсного забезпечення. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства досягло нині критичної межі. Основними видами машин аграрні підприємства Херсонщини забезпечені лише на 45-65%, понад 90% з яких відпрацювали свій амортизаційний строк. У період з 1990 по 2003рр. списання сільськогосподарської техніки збільшилося на 30-35%, а її закупівля зменшилася у 10-20 разів. Кількісне зменшення машинно-тракторного парку призвело до зростання навантаження на техніку, розтягування строків виконання механізованих робіт. У результаті втрати урожаю збільшуються, собівартість виробництва продукції —

Вісник аграрної науки Причорномор'я,
Випуск 1, 2007

підвищується. За нинішньої технічної бази, відсутності належних вітчизняних засобів виробництва для обробітку невеликих земельних ділянок, переробки і зберігання сільськогосподарської сировини важко забезпечити всім необхідним тих, хто самостійно займається веденням фермерського господарства.

Якщо говорити про загальний рівень механізації, то слід зазначити, що він суттєво різниться за двома основними категоріями сільгоспвиробників — фермерськими господарствами і сільгосппідприємствами. Сільгосппідприємства мають значно кращу матеріально-технічну базу виробництва, яка у багатьох випадках була успадкована від колективних господарств. Окрім того, більш високий рівень механізації виробничих процесів у сільгосппідприємствах і краща їх забезпеченість основними засобами виробництва пояснюються більшою масштабністю господарської діяльності і, як результат — більшою потребою в основних видах техніки. Ефективно господарювати без техніки, яка відповідала б потребам і параметрам розмірів фермерських господарств, неможливо. Тому розглянемо ретроспективу їх забезпеченості тракторами і сільськогосподарськими машинами.

Багато фермерських господарств починали свою діяльність, не маючи достатньої для товарного виробництва матеріально-технічної бази. Однак для основної маси фермерів становище не змінилося на краще і до цього часу. На початок 2004 р. для обробітку ґрунту, збирання урожаю та здійснення транспортних робіт фермери Херсонської області мали лише 1667 тракторів, 370 зернозбиральних комбайнів, 857 сівалок, тобто на 50 господарств припадало по 30 тракторів, 7 зернозбиральних комбайнів, 16 сівалок. У фермерських господарствах області у порівнянні з попереднім роком наявність зернозбиральних комбайнів та сівалок збільшилася відповідно на 44 шт. (на 13%) та на 81 шт. (на 10,4%). Протягом 2004 р. фермери купували сільськогосподарські машини. Зокрема, було придбано 37 тракторів (всіх марок без тракторів, на яких змонтовані машини), 36 сівалок та іншої сільгосптехніки. За даними обстеження, фермери витратили на придбання сільгосптехніки (включаючи вартість обладнання, взятого у фінансовий лізинг) 9,2 млн.грн.

Розглядаючи стан технічної бази фермерських господарств, необхідно урахувати істотну спрацьованість значної частини тракторів, комбайнів та іншої сільськогосподарської техніки, її відповідність сучасним вимогам господарювання, а також відсутність коштів для здійснення розширеного відтворення технічного забезпечення господарств і, як наслідок - широке застосування ручної праці. Вирощування у необхідних обсягах сільськогосподарських культур без застосування відповідних технічних комплексів практично неможливо. Слід урахувати, що фермерські господарства у порівнянні з іншими сільськогосподарськими підприємствами все ж є дрібними (хоча їх відносять до середніх) і тому — більш капіталоємними. Їм потрібно більше засобів виробництва у розрахунку на 1 га (ніж великим господарствам) для виконання у повному обсязі комплексу польових робіт.

Виручка від реалізації продукції фермерських господарств не забезпечує придбання ресурсів на рівні технологічних потреб. Великий вплив на цю ситуацію чинять диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, недостатній рівень обсягів виробництва і реалізації продукції, несвоєчасні розрахунки заготівельних і переробних підприємств, а також відставання темпів зростання доходів фермерських господарств від темпів подорожчання матеріально-технічних засобів.

Якщо поступове зростання рівня механізації виробничих процесів є позитивним явищем, то поступове моральне і фізичне старіння сільгосптехніки робить більш проблематичним її ефективне використання та мінімізацію виробничих витрат. Як у фермерських господарствах, так і в сільгосп підприємствах відбувається поступове старіння матеріально-технічної бази виробництва. Дані проведеного нами опитування свідчать, що середній вік основних видів сільгосптехніки становить 13-16 років. Така ситуація в майбутньому може призвести до серйозних перешкод щодо подальшого нарощування виробництва та зростання його рентабельності. Обмеженість наявних коштів ставить фермерів перед необхідністю купувати техніку, яка три-

валий час перебувала в користуванні. Незважаючи на те, що за рівнем забезпеченості основними засобами виробництва фермерські господарства значно поступаються сільськогосподарським підприємствам і в багатьох випадках такі засоби є фізично і морально застарілими, потреба фермерських господарств у сільгосптехніці нижча (табл. 3).

Так, 45% і 44% фермерів мають велику потребу у тракторах і комбайнах відповідно, тоді як для сільгосп підприємств потреба в таких видах техніки становить 64%. Різниця спостерігається і по інших видах техніки. Основною причиною відмінностей у величині потенційного попиту є неоднакова масштабність виробництва та його диверсифікація. Сільгосп підприємства відрізняються більшими масштабами виробничої діяльності та широкою спеціалізацією, і тому мають більшу потребу у різних видах сільськогосподарської техніки.

Отримані дані чітко вказують на те, що існує суттєва різниця між рівнем розвитку матеріально-технічної бази у фермерських господарствах та сільгосп підприємствах. Останні значно краще забезпечені об'єктами власної виробничої інфраструктури (сховищами та елеваторами), вантажним транспортом. Зокрема, за результатами досліджень Проекту розвитку агробізнесу в Україні, забезпеченість фермерських господарств і сільгосп підприємств такими об'єктами виробничої інфраструктури складає відповідно 32% та 86%. Це більшою є різниця щодо забезпеченості підприємств елеваторами. Так, якщо 36% сільгосп підприємств мають власні елеватори, то по фермерських господарствах цей показник складає лише 3%. Проте, слід вказати, що така різниця пояснюється і об'єктивними причинами: фермери відчувають меншу потребу в будівництві власних елеваторів і сховищ, оскільки виробляють менші обсяги продукції.

Фермерські господарства мають більш високий попит на менш складну і недорогу техніку — сівалки та плуги. Так, якщо 39% сільгосп підприємств відчувають велику потребу у сівалках, а 38% — у плугах, то 46% і 44% фермерських господарств (відповідно) відмічають наявність такої потреби.

Таблиця 3

**Потреба товаровиробників аграрної сфери економіки Херсонської області
в основних видах сільгосптехніки (за даними проведеного у 2004 р. анкетування), %**

Види техніки	Фермери					Сільгосп підприємства						
	Велика потреба	Невелика потреба	Немає потреби	Важко відповісти	Велика потреба	Невелика потреба	Немає потреби	Важко відповісти	Велика потреба	Невелика потреба	Немає потреби	Важко відповісти
Трактори	45	17	36	2	64	21	14	1				
Комбайни	44	19	32	5	64	22	13	1				
Вантажівки/мікроавтобуси	35	24	38	3	41	31	24	4				
Сівалки	39	24	35	2	51	25	22	2				
Плуги	30	17	50	3	38	27	33	2				
Культиватори	34	15	48	3	49	24	25	2				
Доцувальні машини	15	12	71	2	14	13	72	1				
Картоплесад-жалки	5	6	87	2	9	10	78	3				

Проблему технічного озброєння фермерів необхідно вирішувати одночасно в декількох напрямках. Головний з них - виробництво техніки, максимально наближеної до специфіки і розмірів фермерських господарств. В умовах гострого дефіциту коштів у фермерських господарств може застосовуватися фінансовий лізинг, але проблему оновлення технічних засобів таким чином повністю вирішити практично неможливо. Цього можна досягнути при створенні обслуговуючих кооперативів (об'єднань) - спільних технічних формувань фермерів, діяльність яких спрямована на придбання і використання як вітчизняної, так і зарубіжної техніки, у тому числі — на лізингових засадах. Такі формування можуть виконувати й інші функції з обслуговування (зокрема, постачання матеріально-технічних ресурсів тощо). Визначальним чинником розвитку агропромислового виробництва в ринкових умовах стає значне поліпшення рівня технічного оснащення сільгосптоваровиробників сучасними вітчизняними засобами.

Низький рівень ресурсного забезпечення у фермерських господарствах обумовлений і деформацією структури виробничих витрат. Нині основна частка змінних витрат припадає на придбання дизпального, посівного матеріалу, мінеральних добрив та утримання і ремонт техніки. Їх величина у процентному відношенні до загальних витрат становить: 76% — у фермерських господарствах та 64% — у сільгоспприємствах.

Між тим збільшення вартості енергетичних ресурсів (палива, електроенергії, нафтопродуктів) та запасних частин, на частку яких припадає близько 40% собівартості продукції, не сприяє ефективній фінансовій діяльності фермерських господарств. Негативними явищами є і зростання (на 22%) витрат на оплату послуг та зменшення питомої ваги вартості насіння (з 30,3% до 22,9%), пов'язано з використанням фермерами власного насінневого фонду. Фермерські господарства більш занепокоєні проблемою мінімізації витрат при виборі основної технології виробництва, ніж сільгоспприємства, що певною мірою пояснюється обмеженістю їх доступу до матеріально-технічних ресурсів.

Крім сільськогосподарських угідь, основних і оборотних засобів фермерські господарства повинні мати належну кількість трудових ресурсів. Основною складовою останніх є члени фермерської сім'ї. Підвищена ж інтенсивність праці в окремі періоди року не може компенсуватися лише за рахунок власної робочої сили, тому вони повинні у ці періоди здійснювати залучення сезонних працівників. Сьогодні фермерські господарства є роботодавцями не тільки для членів своїх сімей, а й для іншого працездатного населення. Як показали матеріали обстеження, на роботах у фермерських господарствах Херсонської області протягом 2005 р. було зайнято 4798 осіб, з яких 2783 (58,0%) — члени фермерського господарства, 973 (20,3%) — працювали за трудовою угодою, а 1042 особи (21,7) були залучені на сезонні роботи.

Слід зазначити, що із збільшенням розмірів господарств зростає і навантаження на 1 члена фермерської сім'ї. Якщо у 2002 р. на одну їх особу припадало 48,1 га сільгоспугідь, то у 2005 р. — вже 66,3 га, тобто у 1,4 раза більше. Таким чином, у сучасних ринкових умовах виробнича діяльність фермерських господарств залежить від їх ресурсного забезпечення, яке впливає на розширення розмірів землекористування та нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

У сучасних умовах пріоритетне значення мають техніка і технології, які потребують значних земельних площ. Основним способом розширення площ сільгоспугідь фермерських господарств є оренда земельних ділянок (часток) у сільських жителів. Концентрація земельних площ у фермерських господарствах проявляється трояко:

- зменшення кількості фермерських господарств з одночасним зростанням їх земельних площ;
- зосередження виробництва аграрної продукції у великих господарствах;
- створенням виробничих об'єднань фермерів і корпорацій.

Отже, за результатами дослідження можна зробити висновки:

- покращення технічного забезпечення (насамперед тракторами, комбайнами і необхідним комплексом робочого знаряддя для

виконання агротехнічних заходів) є однією з найважливіших проблем ефективного розвитку фермерства. Це позначається на строках проведення сільськогосподарських робіт, у зв'язку з чим не добирається значна кількість продукції;

- господарювання на невеликих площах не дозволяє ефективно використовувати весь комплекс технічних засобів. Тому господарствам необхідно, з одного боку, орендувати відповідні земельні ділянки, а з другого — мати техніку, максимально наближену до специфіки і розмірів фермерських господарств (як мало-, так і середньогабаритну). Причому, остання може належати не одному, а кільком господарям. Перспективним є і створення фермерами обслуговуючих кооперативів, при створенні яких може застосовуватися фінансовий лізинг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5)/ За ред. П.Т.Саблука та ін. - К.: ІАЕ УААН, 2002.- 647 с
2. Бурковський І.Д. Розвиток технічної бази сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. - 2001. № 1. - с.23-26.
3. Бурковський І.Д. Сільськогосподарське виробництво вимагає оновлення технічної бази // Економіка АПК. - 2000. № 9. - с. 18-20.
4. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Матеріально-технічна база сільського господарства в контексті державної аграрної політики // Економіка АПК. - 2003. - №3.-С. 19-27.
5. Проект розвитку агробізнесу в Україні/ Прес-реліз. - Херсон: Міжнародна фінансова корпорація, - 2003. - 70 с.